

הבלש העברי מכה שנית

סיפורת התעלומה העברית מקיזה מתרדמה בת 50 שנה

זיוה שמיר

בשנות השלושים הציפו את הארץ, ובמיוחד את תל-אביב, גלי העלייה החמישית, ששינו במידה ניכרת את פני האוכלוסיה. בחורף 1933, בפתיחת ה"שיעורים האוניברסיטאיים" בתל-אביב – ה"סנונית" הראשונה של מה שונדע לימים כ"שלוחה" של האוניברסיטה העברית – התריע ביאליק נגד תופעות מדאיגות, שפשטו בעיר כפטריות: צצו בה מיני "מכונים" לשעשוע ולריקוד, מיני בתי ראינוע, "קאזינו" מצועצע, וכדברי המשורר "כל אותן 'מילי מעלייתא' שעיר חוף ליבנטינית מצטיינת בהן". את מגמת הלבני טיניזציה, שהסתמנה בעיר עקב הגידול המזורז והבלתי-מבוקר שלה ורדיפת תושביה אחר שעשועים קלים ובילויי בידור זולים, ביקש ביאליק לעצור מבעוד מועד, בסיועם של מוסדות עתירי-תרבות, אשר יקבעו בה "עתים לתורה".

ספרות קלילה להמונים

הימים היו גם ימי פריחתו של ז'אנר ה"בלשים" – אותם ספרים ניים צנומים, שנמכרו בקיוסקים של תל-אביב, מתוך ביקוש הולך וגואה, ושעוררו נגדם את חמת המחנכים, אנשי הרוח והנהגת היישוב. ה"בלש" היה סוג ספרותי שלא נודע עד אז בעברית, ומקביו לותיו נמצאו לקורא בעיקר בתרבות האנגלו-אמריקאית (שבה פר-חו ה"detectives" ו"thrillers" למיניהם) ובעיתונות ה"שונד" היי-דית. עד להופעתו, נטלו רוב הסופרים העברים את תפקידם

מן ה"בלשים" של תדהו ונבי ישראל, ואפילו את שם מנהיג החבורה נטל ללא שינוי מסדרת ה"בלשים" של "ספריית המסווה", שגיבורה הראשי היה הבלש ז'הבי, ברנש בעל כושר אנליטי מזהיר, אך גם אנושי וסימפתי, מין "קולומבו" של שנות השלושים...

עדנה לז'אנר ה"נחות"

והנה, חמישים שנה בדיוק לאחר דעיכת ה"בלש" כסוג מסוגי הספרות ל"מבוגרים", היתה לו עדנה, ואנו עדים לספרי "בלשים" חדשים לבקרים. הרומאנים של בתיה גור ("רצח בשבת בבוקר", "מוות בחוג לספרות"), של יאיר לפיד ("הראש הכפול") ושל סול-מית לפיד ("מקומון") עושים את הרנסנס של הז'אנר לתופעה ווד-אית ומלאת עניין. לאור המערך הקומבינטורי המשובכל שספרים אלה מפעילים, מתגלה הז'אנר הבלשי מצדו המתוחכם – כתופעה שהיא כלל לא נאיבית או טריוויאלית. המשותף לכל הספרים הללו הוא רקעם הסוציו-אקונומי הגבוה של הנחקרים. בדורנו, דור שידע רוצחים מקרב חברי לשכת עורכי-הדין ומקרב החוגים שהתחככו בחבריי-כנסת ובמנהיגי האומה, נטולים גם החשודים של ספרים מן המעמד הגבוה: מחוגי הפסיכיאטריה, מבין הפרופ-סורים שעל פיהם ישק דבר בתחומי התרבות והאמנות, מבין אנשי החוק והמשפט, או מחוגי הרבנים ומנהיגי הדת בבני-ברק – כולם דמויות הכבולות לחוקי אתיקה גבוהים, ללא פשרה. האבטיפוס של החשוד בפשע "עלה ברמתו", ולעומת זאת ירד המודוס של הבלש: לא עוד "סופרמן" כליכול וחסר מגבלות,

ביקוש למתח ותעלומה

וראו להרחיב את מסכת הנימוקים הסוציו-היסטוריים להת-בססותה של התופעה: הימים היו ימים של קיטוב פוליטי בין שמאל לימין, שאך פסע היה בינו לבין מלחמת אחים. שלשלת הדמים הבלתי פוסקת של ה"מאורעות", המחלוקת בין מצדדי מדיניות ההבלגה לבין חסידי הקו האקטיביסטי; אולת-היד של הנהגת היישוב אל מול הבריטים; הפער המעמדי בין מי שנה-נה משנות ה"פרוספריטי" לבין מי שסבל מהן; התחושה שהישגו המוסרי והתרבותיים של היישוב הקטן, שהושגו ברוב עמל,

נית (הספרות הבלשית היתה אז תופעה בלתי-רצופה, היא לא זכה תה ללגיטימציה ספרותית של ממש ואפילו לא למעמד מסחרי יציב בשוק הספרים). מן הבחינה הזו, אין היקצה המסקנת של הז'אנר "כאן ועכשיו" משנה את התיזה הזו באופן עקרוני: אין לפנינו "ספרות להמונים", במובן הפשוט והבסיסי של המושג, אלא פניה ברומנית אל קהלים, השונים זה מזה תכלית שינוי: אל המחפשים בספרות את צדה הבידורי הסנסציוני ואת העלילה החיצונית וגם אל המחפשים אתגור אינטלקטואלי והמתעניינים בעלילת הנפש המורכבת. לפנינו תופעה, המזכירה יותר את "שם הורד" של אומברטו אקו (בעצמו תיאורטיקן של הספרות הלא-קא-נונית) מאשר את גילויו הנאיביים של הז'אנר משנות השלושים.

הקבלה מרתקת

אף על פי כן, מרתקת האקבלה בין התנאים והנסיבות שהוליי-דו את הז'אנר לפני חמישים שנה ושהאיצו את יקיצתו בשנה-שני תיים האחרונות: שתי התקופות הן תקופות של חרדה, אלימות ואבדן-כיוונים מוסרי; בשתייהן ניצב הציבור בארץ קרוע ושסוע בין הפלגים והמפלגות; אותו קיטוב חברתי בין שמאל לימין, בין חילוניים לדתיים, בין אשכנזים לספרדים, בין מובטלים לבין גור-פי ממון רב מאסנות המדינה; שתי התקופות עומדות בסיומן של מנמות הלבנטיניזציה והוולגריזציה של התרבות, ולא רק משום שה"תרבוש" החליף את מקום ה"תרבות", אלא גם משום שהמלה המשודרת והמוקרת – קלטות הווידיאו, קלטות הפומוגים והמ-קומונים – ירשה אצל רבים את מקום הספרות. שתי התקופות מתאפיינות בהעדר הנהגה ראויה לשמה, בתחושה של "איש הישר בעיניו יעשה" ובייחול לאדם שיטיל סדר בתוהו (והבלש, הפותר את התעלומה, עשוי להיתפס כדימינוטיב מטאפורי שלו); שתייהן מתאפיינות בשינויים דמוגרפיים מהירים – באבדן היתרון של "הראש היהודי" מן הדורות הקודמים ובהיווצרותן של שכבות רחבות, שהעברית היא שפתן היחידה ואין להן עניין בספרות לוע-זית או בספרות המתורגמת מן הלועזית.

זוהי או בספרות המתורגמת מן הלועזית. סוף סוף, עם נורמלי "ככל העמים"? כן ולא. ואם כן, האמנם זוהי משאת נפשם של מי שדיברו כל השנים "בזכות הנורמליות"?

עורך: משה דוד • עריכה: יהודה גור-אריה

יאיר לפיד

בתיה גור

אביגדור המאירי

שולמית לפיד

דוד תדהו

כי אם טיפוס כמעט אנטי-הרואי, מלא חסרונות אנושיים כרימון. גם חלקה של העלילה החיצונית פחת ברומאנים הללו מן הגל החדש, ותחתיה עלה משקלה של עלילת הנפש, שאינה מרתקת אולי את מי שמחפש כאן את מקבילותיו של המותחן האמריקני מן הטלוויזיה והקולנוע, אך לעומת זאת מעלה את ה"בלש" כמ-עט למעמד של רומאן. ה"בלש" העברי איבד את איכותו הנאיבית שחור-לבן; אותן תכונות יסוד אנומליסטיות, המצויות אצל הפר-שע מן הדיוטה התחוננה מצויות כאן גם במקום שאין נהוג לחפ-שן; ולהיפך, גם מי שאינו נמנה עם החוגים האינטלקטואליים, עשוי להתגלות כאדם רגיש ובעל נימוסים טבעיים, שאינם נרכ-שים כתואר או בדיפלומה.

בקצרה, ה"הבלש" העברי, שהקיץ מקץ חמישים שנה, אינו פונה רק אל קהליה העד הרחב וה"טבעי" שלו, אלא מיועד גם למי שאינו נמנה בדך-יכל על ציבור צרכניו של המותחן לסוגיו. במ-חקרם הנ"ל, היענו זה ויעקב שביט של המסקנה, כי למרות הפור-פולאריזציה הרבה זול ה"בלשים" בשנות השלושים, צורקים איתמר אבן-זהר וגדעון סווי במחקריהם, הקובעים את הספרות העברית כרבי-מערכת חסרה, בשל העדרה הכולט של המערכת הלא-קאנו-

הולכים ונעלמים בתוך שלל הגילויים, שהביאה עמה העליה שיה מקרוב באה; התפשטות תופעות של פשע ואלימות בעיר העברית הראשונה, שעד אז תושביה לא נעלו את דלתות בתיהם מפחד גנב או רוצח – כל אלה הולידו את הצמא לסיפורים הרואיים בנוסח ה"מערבון" האמריקאי וה"בלש" האנגלי, שבהם היפים והצודקים מנצחים, העוולות מוצאות את תיקונן, הפושעים השפלים נחפ-סים והסדר מושב על כנו. הקורא הצעיר, ולא רק הוא בלבד, בלע את הספרונים הללו בשקיקה, בשל טיבם הקליל והיקפם המצומ-צם, המעניקים סיפוק וקתרזיס מהירים, מזה, ובשל העובדה שהללו מילאו מאוויי-נפש כמוסים למשמעת, לסדר ולצדק, מזה. שנות המלחמה והשוואה הביאו להעלמו של הז'אנר, אם משום גיוסם של רוב הכותבים הצעירים, אם משום הקיצוב בנייר של שנות ה"צנע", אם משום שסר טעמו של סיפור המתח מסיבות שהזמן גרמן, ואם משום שלציבור הקוראים הרחב – שלא חש קרבה יתרה אל הסיפורת הלמדנית והטעונה של עגנון, הזו, קבק וברש – קמו מספרים צעירים, "צברים" או כמעט "צברים", שה-עברית שפתם הטבעית ונושאייהם היו שאובים מן המציאות הק-רובה והמפרכת. כפי שקורה תכופות לז'אנר הנדחק אל השוליים, ירד ה"בלש" אל מדף ספרות-הילדים. ינאל מוסיונון, למשל, מחב-רם של ספרוני "חסמבה", נטל לא מעט דפוסי עלילה וטיפולוגיה